KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI BAHOLASH MEZONLARI VA KO‘RSATKICHLARI

Xolmurodova Umida Ummatovna
Jizzax politexnika instituti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24269154

Annotatsiya. Mazkur tezisda o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlarining mazmun-mohiyati, ularni pedagogik jarayonda qo‘llash imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy komponentlari, jumladan, motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv jihatlarini baholashning pedagogik xususiyatlari tahlil qilingan. O‘quvchilarning muloqotga kirishish faolligi, o‘z fikrini erkin va izchil ifodalashi, suhbatdoshni tinglashi, munozarada ishtirok etishi hamda jamoaviy hamkorlik qilish ko‘nikmalarini aniqlashga xizmat qiluvchi mezon va ko‘rsatkichlar asoslab berilgan. Kommunikativ kompetensiyani baholashda pedagogik kuzatish, suhbat, anketa, test va amaliy topshiriqlardan foydalanishning ahamiyati ochib berilgan.
Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetensiya, baholash mezonlari, ko‘rsatkichlar, motivatsion komponent, kognitiv komponent, faoliyatli komponent, refleksiv komponent, muloqot madaniyati, pedagogik diagnostika, kommunikativ ko‘nikmalar.

Annotation. This thesis examines the content and significance of criteria and indicators for assessing students’ communicative competence, as well as their application in the educational process. It analyzes the pedagogical characteristics of assessing the structural components of communicative competence, including motivational, cognitive, activity-based, and reflexive aspects. The criteria and indicators aimed at identifying students’ communication activity, ability to express their thoughts freely and coherently, listen to others, participate in discussions, and cooperate in group activities are substantiated. Furthermore, the importance of using pedagogical observation, interviews, questionnaires, tests, and practical tasks in assessing students’ communicative competence is highlighted.
Keywords: communicative competence, assessment criteria, indicators, motivational component, cognitive component, activity-based component, reflexive component, communication culture, pedagogical diagnostics, communication skills.

Bugungi globallashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki hayotiy faoliyatda zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Ayniqsa, kommunikativ kompetensiya shaxsning ijtimoiy muhitga moslashishi, o‘z fikrini erkin va aniq ifodalashi, boshqalar bilan samarali muloqot o‘rnatishi hamda turli kommunikativ vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli umumiy o‘rta ta’lim jarayonida o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, uning shakllanganlik darajasini aniqlash va baholash masalasi ham dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Kommunikativ kompetensiya murakkab va ko‘p tarkibli pedagogik hodisa bo‘lib, u o‘quvchining nutqiy bilimlari, muloqotga kirishish qobiliyati, o‘zaro munosabatlarni tashkil etish ko‘nikmalari, axborot almashish hamda hamkorlikda faoliyat olib borish imkoniyatlarini o‘z ichiga oladi. Mazkur kompetensiyaning rivojlanganlik darajasini aniqlash faqat o‘quvchining nutqiy faoliyatini kuzatish yoki nazariy bilimlarini tekshirish bilan cheklanmasligi lozim. Bunda uning muloqotga bo‘lgan munosabati,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

kommunikativ bilimlari, amaliy muloqot ko‘nikmalari va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatini kompleks baholash talab etiladi.

Ta’lim amaliyotida o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini baholashga alohida e’tibor qaratilayotgan bo‘lsa-da, kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy jihatlarini aniq mezonlar va ko‘rsatkichlar asosida baholash masalasi yanada takomillashtirishni talab etadi. Chunki kommunikativ kompetensiya o‘quvchining faqat o‘z fikrini ifodalash qobiliyatida emas, balki suhbatdoshni tinglash, muloqot jarayonida o‘zaro hurmatga rioya qilish, munozarada ishtirok etish, fikrlarni tahlil qilish va jamoaviy faoliyatda hamkorlik qilishida ham namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan mazkur kompetensiyani baholashda uning barcha tarkibiy komponentlarini qamrab oluvchi mezonlar tizimini ishlab chiqish muhim ilmiy-metodik ahamiyatga ega.

Kommunikativ kompetensiyani baholash mezonlari va ko‘rsatkichlarini belgilash, avvalo, uning tarkibiy tuzilishini ilmiy jihatdan asoslashni taqozo etadi. Bunda motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv komponentlarni o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Mazkur komponentlar o‘quvchining muloqotga bo‘lgan ehtiyoji va qiziqishi, kommunikativ faoliyatga oid bilimlari, amaliy muloqot ko‘nikmalari hamda o‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyatini aniqlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish sharoitida kommunikativ kompetensiyani baholashning zamonaviy diagnostik usullarini qo‘llash alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, pedagogik kuzatish, suhbat, anketa, test, muammoli vaziyatlar, rolli o‘yinlar, munozara va loyiha topshiriqlari orqali o‘quvchilarning real kommunikativ faoliyatini aniqlash imkoniyati kengayadi. Bunday yondashuv baholash jarayonining xolisligini ta’minlash, o‘quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini aniqlash va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilayotgan bo‘lsa-da, mazkur kompetensiyaning shakllanganlik darajasini aniqlash va baholash jarayonida bir qator pedagogik va metodik muammolar mavjud. Xususan, kommunikativ kompetensiyaning murakkab va ko‘p komponentli xususiyatga ega ekanligi uni baholashda yagona yondashuvni qo‘llash imkoniyatini cheklaydi. Chunki kommunikativ kompetensiya faqat o‘quvchining nutqiy savodxonligi yoki o‘z fikrini ifodalash qobiliyati bilan belgilanmaydi. U muloqotga bo‘lgan ehtiyoj, kommunikativ bilimlar, amaliy muloqot ko‘nikmalari, suhbatdosh bilan o‘zaro munosabat o‘rnatish va o‘z faoliyatini tahlil qilish kabi bir-biri bilan uzviy bog‘liq jihatlarni ham qamrab oladi.

Mavjud ta’lim amaliyotida o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini baholash ko‘pincha ularning og‘zaki va yozma nutqi, savollarga javob berishi yoki dars jarayonidagi faolligi bilan chegaralanadi. Bunday yondashuv esa kommunikativ kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini to‘liq aniqlash imkonini bermaydi. Masalan, o‘quvchi grammatik jihatdan to‘g‘ri va ravon gapirishi mumkin, biroq suhbatdoshini tinglash, uning fikriga munosabat bildirish, munozarada ishtirok etish yoki jamoaviy faoliyatda samarali hamkorlik qilishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shu sababli kommunikativ kompetensiyani baholashda uning tarkibiy komponentlarini alohida va o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganish zarur.

Mazkur muammoning yechimi sifatida kommunikativ kompetensiyani baholashning kompleks mezonlari va ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Bunda motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv komponentlarni asosiy baholash yo‘nalishlari sifatida belgilash mumkin. Motivatsion komponent o‘quvchining muloqotga bo‘lgan qiziqishi, kommunikativ faoliyatda ishtirok etishga intilishi va hamkorlikka tayyorligini ifodalaydi. Kognitiv komponent muloqotga oid bilimlar, nutqiy vaziyatlarni tushunish va kommunikativ strategiyalardan foydalanish imkoniyatlarini qamrab oladi. Faoliyatli komponent o‘z fikrini ifodalash, savol berish, javob qaytarish, suhbatni davom ettirish va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

jamoada ishlash ko‘nikmalarida namoyon bo‘ladi. Refleksiv komponent esa o‘quvchining o‘z kommunikativ faoliyatini tahlil qilishi, yo‘l qo‘yilgan xatolarni anglab yetishi va muloqot jarayonini takomillashtirishga intilishini ifodalaydi.

Kommunikativ kompetensiyani baholashdagi yana bir muhim muammo — baholash mezonlari va ko‘rsatkichlarining aniq chegaralanmaganligi hamda ularni amaliyotda qo‘llash mexanizmlarining yetarlicha ishlab chiqilmaganligidir. Ayrim hollarda o‘quvchining kommunikativ faolligi umumiy taassurot asosida baholanadi. Bu esa baholash jarayonida subyektivlikning yuzaga kelishiga, turli pedagoglar tomonidan bir xil natijaga turlicha baho berilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, o‘quvchining fikrni ifodalash tezligi, nutqiy faolligi yoki darsdagi ishtirokini yagona mezon sifatida qabul qilish uning haqiqiy kommunikativ imkoniyatlarini to‘liq namoyon etmaydi.

Ushbu muammoni bartaraf etish uchun har bir mezon bo‘yicha kuzatish va baholash mumkin bo‘lgan aniq indikatorlarni belgilash zarur. Jumladan, o‘quvchining muloqotga mustaqil kirishishi, suhbatdosh fikrini diqqat bilan tinglashi, savollarga mazmunli javob berishi, o‘z nuqtayi nazarini dalillar bilan asoslay olishi, muhokamada faol qatnashishi va jamoaviy qaror qabul qilishdagi ishtiroki kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin. Har bir indikatorning mazmuni oldindan aniqlashtirilishi va baholash darajalari bilan bog‘lanishi lozim. Bu esa pedagogik baholashning xolisligi, izchilligi va ishonchliligini oshiradi.

Shuningdek, kommunikativ kompetensiyani baholashda an’anaviy nazorat metodlarining ustunligi ham muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Test va yozma nazorat topshiriqlari o‘quvchilarning nazariy bilimlarini aniqlashda samarali bo‘lsa-da, ularning real muloqot jarayonidagi xatti-harakatlari, nutqiy vaziyatlarga moslashishi, suhbatdosh bilan munosabat o‘rnatishi va fikr almashish qobiliyatini to‘liq baholay olmaydi. Natijada o‘quvchining nazariy bilimlari bilan amaliy kommunikativ faoliyati o‘rtasida tafovut yuzaga kelishi mumkin.

Buning yechimi sifatida baholash jarayonida an’anaviy metodlar bilan bir qatorda amaliy va interfaol diagnostik topshiriqlardan foydalanish zarur. Masalan, o‘quvchilarga muayyan muammoli vaziyat bo‘yicha guruhda muhokama tashkil etish, berilgan mavzu yuzasidan munozara olib borish, rolli o‘yinlarda ishtirok etish yoki jamoaviy loyiha tayyorlash topshiriqlarini berish mumkin. Bunday faoliyat davomida o‘quvchilarning o‘z fikrini ifodalash, boshqalarning fikrini tinglash, muloqot strategiyalaridan foydalanish, kelishmovchiliklarni muloqot orqali hal etish va hamkorlik qilish qobiliyatlari namoyon bo‘ladi. Shu tariqa kommunikativ kompetensiyani baholash nazariy bilimlarni tekshirishdan amaliy kommunikativ faoliyatni aniqlash darajasiga ko‘tariladi.

Yana bir muhim muammo o‘quvchilarning individual psixologik va pedagogik xususiyatlarini baholash jarayonida yetarli darajada hisobga olmaslik bilan bog‘liq. O‘quvchilarning muloqotga kirishish faolligi, o‘z fikrini ifodalash uslubi, nutqiy tajribasi, o‘ziga ishonchi va ijtimoiy faolligi bir-biridan farq qiladi. Ayrim o‘quvchilar guruh oldida fikr bildirishda qiynalsa-da, yozma muloqotda yoki kichik guruhlarda faol ishtirok etishi mumkin. Shuning uchun barcha o‘quvchilarni bir xil vaziyat va topshiriqlar asosida baholash ularning real kommunikativ salohiyatini aniqlashda yetarli bo‘lmasligi mumkin.

Ushbu muammoning yechimi sifatida individual va differensial yondashuvga asoslangan diagnostik tizimni tashkil etish lozim. Bunda o‘quvchilarning dastlabki kommunikativ rivojlanish darajasi aniqlanib, keyingi baholash jarayonida ularning individual o‘sish dinamikasi hisobga olinishi kerak. Diagnostik topshiriqlar turli shakllarda — individual suhbat, juftlikda ishlash, kichik guruh muhokamasi, yozma muloqot va jamoaviy taqdimot ko‘rinishida tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv har bir o‘quvchining kommunikativ imkoniyatlarini turli vaziyatlarda namoyon etishiga sharoit yaratadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bundan tashqari, kommunikativ kompetensiyani baholashda uzluksiz monitoringning yetarli darajada tashkil etilmasligi ham dolzarb muammolardan biridir. Ko‘pincha baholash muayyan mashg‘ulot yoki o‘quv davri yakunida amalga oshiriladi. Bunday holatda o‘quvchining kommunikativ kompetensiyasida yuz berayotgan bosqichma-bosqich o‘zgarishlarni, rivojlanish dinamikasini va pedagogik ta’sir natijalarini aniqlash qiyinlashadi.

Mazkur muammoning yechimi sifatida boshlang‘ich, joriy va yakuniy diagnostika bosqichlarini o‘zaro uzviy bog‘liq holda tashkil etish tavsiya etiladi. Dastlabki diagnostika orqali o‘quvchilarning mavjud kommunikativ imkoniyatlari aniqlanadi. Joriy diagnostika jarayonida ularning ta’lim faoliyatidagi ishtiroki va rivojlanish dinamikasi kuzatib boriladi. Yakuniy diagnostika esa qo‘llanilgan pedagogik texnologiyalar natijasida erishilgan o‘zgarishlarni aniqlash imkonini beradi. Olingan natijalarni qiyosiy tahlil qilish orqali o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasidagi ijobiy o‘zgarishlar va rivojlantirishni talab qiladigan jihatlar belgilanadi.

Hozirgi raqamli ta’lim sharoitida kommunikativ kompetensiyani baholashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli diagnostika vositalaridan yetarli darajada foydalanmaslik ham muhim metodik muammolardan hisoblanadi. Raqamli ta’lim platformalari, elektron so‘rovnomalar, interaktiv topshiriqlar va virtual muloqot vositalari o‘quvchilarning kommunikativ faoliyatini turli shakllarda kuzatish va tahlil qilish imkonini beradi. Biroq ushbu vositalardan foydalanishda ularning pedagogik maqsadga muvofiqligi, baholash natijalarining ishonchliligi va o‘quvchilarning individual xususiyatlariga mosligiga e’tibor qaratish zarur.

Ushbu yo‘nalishdagi muammolarni bartaraf etish uchun raqamli vositalarni an’anaviy diagnostik metodlar bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, onlayn muhokamalar, elektron portfolio, videotaqdimotlar, virtual guruhiy loyihalar va interaktiv topshiriqlar orqali o‘quvchilarning yozma hamda og‘zaki kommunikativ faoliyatini o‘rganish mumkin. Bunda raqamli vositalar baholashning mustaqil va yagona mezoni sifatida emas, balki pedagogik diagnostika imkoniyatlarini kengaytiruvchi qo‘shimcha vosita sifatida qaralishi lozim.

Shuningdek, baholash natijalaridan keyingi pedagogik faoliyatni rejalashtirish va takomillashtirishda yetarli foydalanmaslik ham kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish jarayonining samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Diagnostika natijalari faqat o‘quvchining rivojlanish darajasini qayd etish bilan cheklanmasdan, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish, individual ta’limiy ehtiyojlarni belgilash va tegishli pedagogik texnologiyalarni tanlash uchun asos bo‘lishi kerak. Shu maqsadda baholash, tahlil, pedagogik korreksiya va qayta diagnostika jarayonlarini o‘zaro bog‘liq holda tashkil etish muhimdir.

Demak, o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini baholash jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarni bartaraf etish kompleks, tizimli va uzluksiz diagnostik yondashuvni talab etadi. Bunda kompetensiyaning tarkibiy komponentlarini aniqlash, ularni baholashning aniq mezon va indikatorlarini ishlab chiqish, amaliy diagnostik topshiriqlardan foydalanish, individual rivojlanish dinamikasini kuzatish hamda natijalarni pedagogik faoliyatga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

O‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlarini ilmiy-pedagogik jihatdan asoslash ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Kommunikativ kompetensiyani faqat nutqiy faollik yoki nazariy bilimlar asosida emas, balki motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv jihatlarning o‘zaro uyg‘unligi asosida baholash zarur. Bunday yondashuv o‘quvchilarning kommunikativ rivojlanish darajasini xolis aniqlash, individual imkoniyatlarini hisobga

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

olish va innovatsion ta’lim texnologiyalari yordamida ularning muloqot ko‘nikmalarini izchil rivojlantirish imkonini beradi.

Shu sababli kommunikativ kompetensiyani baholashda aniq mezonlar, kuzatiladigan indikatorlar, darajaviy tavsiflar va kompleks diagnostik metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu esa pedagogik baholashning ilmiy asoslanganligi va amaliy samaradorligini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.
3. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
5. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
6. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge, MA: MIT Press, 1965.
7. Hymes D.H. On Communicative Competence // Sociolinguistics: Selected Readings / Ed. J.B. Pride, J. Holmes. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.